

Hettyey András:¹ Merkel után, AKK előtt: A CDU útkeresése

Vezetői összefoglaló

- Az elmúlt egy évben Németország legnagyobb pártja, a Kereszténydemokrata Unió (CDU) útkeresését lehetett megfigyelni. Angela Merkel visszavonulása a párt éléről megnyitotta az utat a párt megújulása előtt.
- Utódja a CDU élén, Annegret Kramp-Karrenbauer („AKK”) életútja és nyilvánosságban elfoglalt álláspontjai is arra mutatnak, hogy korántsem lesz „Merkel klónja.” A sok területen kifejezetten konzervatív AKK még sokakat meglephet azzal, hogy mennyire nem lesz „Merkel folytatása más eszközökkel.”
- AKK helyzete ugyanakkor nehéz: a hamburgi kongresszus, amelyen megválasztották, felszínre hozta a CDU mély megosztottságát. A mindenkori CDU-elnök ugyanakkor csak közvetett befolyással van a kormányzásra, nehéz lesz a középpontba kerülnie.
- A valós politikai hatalom a szövetségi kancellár kezében összpontosul – és bár a pártban eddig főszbály volt, hogy a kancellárnak egyidejűleg pártelnöknek is kell lennie, ez a lehetőség Merkelnek most már hiányozni fog. Csak az kormányozhatja hatékonyan a sokszínű, föderális Németországot, kezelheti hatékonyan a koalíciós partnert és az ellenzékét, aki – Adenauer és Kohl nyomán – uralja a helyi erőviszonyokat Passautól Hamburgig.
- A következő hónapok fő kérdése, hogy Angela Merkel mennyi ideig maradhat kancellár: 2019-ben tartományi, helyhatósági és EP-választás vár Németországra. A politika logikája azt diktálná, hogy AKK mielőbb kancellár legyen, hogy ezzel a bónusszal induljon a CDU a következő, 2021-es szövetségi választásokon.

Az elmúlt hónapok tükrében levonható az a következtetés, hogy még sohasem volt ennyire demokratikus Németország legnagyobb pártszövetségének, a kereszténydemokrata CDU/CSU-nak a működése, mint most. A viták, véleménykülönbségek és választások sorozatának kiindulópontja a 2017. szeptemberi szövetségi választás volt, amelyet a párt ugyan a listás szavazatok 33 százalékaival megnyert, de mégis csalódást okozott, hiszen csak a kezdetekkor, 1949-ben kapott kevesebb támogatást a választók részéről. Angela Merkel ugyan sorozatban negyedszerre tudta győzelemre vezetni a pártját, ami hatalmas, Helmut Kohlhoz és Konrad Adenauerhez méltó politikai teljesítmény, de a CDU-nak és testvérpártjának, a bajor CSU-nak egy jelentős része elégedetlen volt, és egyre hangosabban kezdett el változásokat követelni a párton belül. Merkelnek nem segített, hogy önhibáján kívül fél évig elhúzódott a kormányalakítás, hiszen először a liberális FDP nem állt kötélnek, majd a szintén történelmi mélypontra zuhanó szociáldemokrata SPD habozott sokáig, amíg elfogadta a kormányzás lehetőségét. Németországot tehát 1966–1969, 2005–2009 és 2013–2017 után újra nagykoalíció kormányozza – még ha ez a „nagykoalíció” jóval „kisebb” is, mint az előzőek. Elemzésünk azt tekinti át, hogy milyen okok vezettek az átalakuláshoz, és milyen várakozások övezik az Angela Merkel utódjának kikiáltott Annagret Kramp-Karrenbauer politikai jövőjét.

A CDU-n belüli, illetve a CDU–CSU közötti viták idén nyáron a migráció és integráció kezelésének a kérdésében kerültek nagyon látványosan a felszínre, hetekig elvonva a figyelmet minden más témáról és rossz szájízt hagyva maguk után a választók, a CDU és a CSU politikusainak körében. A csúcspont azonban még hátra

¹ Dr. Hettyey András (hettyey.andras@uni-nke.hu) az NKE NETK egyetemi adjunktusa.

volt: szeptember végén a máskor oly fegyelmezett kereszténydemokraták nyilvánosan alázták meg saját kancellárjukat, amikor a CDU/CSU Bundestag-frakciója nem Merkel jelöltjét, Volker Kaudert választotta meg frakcióvezetőnek, hanem az ismeretlen Ralph Brinkhaust.² Noha a szavazás után több CDU-s is érzékelte, hogy sokuk szerint „túl jól sikerült” az akció, és nem is akarták ennyire kínos helyzetbe hozni Merkelt, csak finoman hangot adni elégedetlenségüknek, a bajt már nem lehetett helyrehozni: Kauder kikapott és világossá vált, hogy a párt „élcsapata”, a berlini frakció is mennyire elégedetlen Merkellel.

Az elégedetlenség oka nem a gazdaságban keresendő, hiszen Németország jól teljesít, úgy, hogy folyamatosan költségvetési többletet ér el: az előző Merkel-kormány négy évében nem kevesebb, mint 13 százalékos (!) csökkent a GDP-arányos német államadósság.³ Logikus lenne, de mégsem az a fő ok, hogy Merkel elfáradt 13 éves kormányzása alatt: a kancellárasszony kívülről továbbra is motiváltnak tűnik, a párt fontos posztjait rendre szövetségesei töltik be, nemzetközi tapasztalata, kapcsolatrendszere pedig párját ritkítja. Az ok sokkal inkább a korszakban keresendő, amelynek a pragmatikus, problémamegoldó „poszt-politikus” Merkel talán már nem felel meg: akkor, amikor világszerte Donald Trumphoz hasonló populista politikusok kerülnek hatalomra, a „száraz”, sokszor érzelmentes kancellárasszony stílusa sokak számára álmosító, demobilizáló. A stílus, a forma persze nem minden: Merkel tartalmi, politikai hibákat is elkövetett, elsősorban a 2015-ös menekültválság kezelésénél. A másik vád, amit kritikusai – nem minden ok nélkül – megfogalmaztak vele szemben, az volt, hogy kormányzati évei alatt a politikai paletta közepére vezetve a CDU-t, így túlságosan kiüresítette eredeti, konzervatív–jobboldali álláspontjait. Míg ez az érvelés meggyőző például az azonos neműek házasságának legalizálása kapcsán (2017), nehezebb ráhúzni azokra a merkeli döntésekre, amelyek a sorkötelezettség kivezetésére (2011) vagy a minimálbér bevezetésére (2015) irányultak: mindkét esetben a német kormány csak azt tette, amit korábban mintegy húsz másik uniós ország meglépett, köztük számos jobboldali kormány. És ha megengedjük, hogy baloldali kormányok is lehetnek atomenergia-pártiak és jobboldali pártoknak sem kell örök időkre ragaszkodniuk a nukleáris energiához, akkor az atomerőművek fokozatos kivezetése és a megújuló energiaforrásokra való átállás (2011) sem biztos, hogy a konzervatív gyökerek elárulása. A döntő érv Merkel ellen azonban a CDU támogatottságának mélyrepülése volt: 2018 őszére már csak 25-27 százalékon állt⁴ az egykor oly erős párt.

Ezeknek a részben megalapozott kritikáknak és a belőlük fakadó elégedetlenségnek a levét itta meg a Brinkhaus-választás után két héttel a bajor testvérpárt, a CSU is, amely a bajor tartományi választáson 1950 óta a leggyengébb eredményét érte el 37 százalékkal.⁵ A párton belüli elégedetlenség novemberben Horst Seehofer pártelnök bejelentéséhez vezetett, amely szerint januárban megválnak a CSU-elnöki tisztségétől – korábban, mint szerette volna. Ez volt Seehofer második visszavonulása, miután 2018 elején már lemondott bajor miniszterelnöki hivataláról. Seehoferhez hasonlóan Merkelt is egy gyengén sikerült tartományi választás miatt érte el a végzet: a CDU számára újfent gyengén végződő október 28-i hesseni tartományi választás⁶ másnapján robbant a bomba, amikor Merkel, reagálva a pártján belül változást, megújulást követelő hangokra, bejelentette, hogy nem indul a decemberi CDU-kongresszuson a pártelnöki székért – kancellár azonban marad(na).

A jelöltek: Friedrich Merz és Annegret Kramp-Karrenbauer

Ezzel megnyílt az út a CDU-n belül a megújulásnak, amit egy demokratikus, nyilvános és sokakat megmozgató kampány követett november folyamán a pártelnöki székért. A tét nagy volt: aki pártelnök lesz, nem csak Németország legnagyobb és legsikeresebb pártját (és erőforrásait, büdzsáját) fogja irányítani, hanem jó eséllyel

² GATHMAN, Florian: [Das destruktive Misstrauensvotum](#) [online], 2018. 09. 25. Forrás: spiegel.de [2018. 10. 27.]

³ Eurostat: Government debt as percent of GDP (2018. 12. 16.)

⁴ Közvéleménykutatások gyűjtőoldala: [Sonntagsfrage Bundestagswahl](#) [online] Forrás: wahlrecht.de [2018. 12. 19.]

⁵ [Landtagswahl in Bayern](#) [online] Forrás: sueddeutsche.de [2018. 12. 19.]

⁶ [Landtagswahl in Hessen](#) [online] Forrás: spiegel.de [2018. 12. 16.]

Németország következő kancellárja is lesz. Hamar kikristályosodott, hogy a három jelölt közül kettőnek, Friedrich Merznek és Annegret Kramp-Karrenbauernek (AKK) volt valós esélye győzni. Merz 2000-tól 2002-ig az akkor ellenzékben lévő CDU/CSU Bundestag-frakciójának volt a vezetője, és elsősorban radikális adócsökkentési és –egyszerűsítési terveivel, valamint a *Leitkultur* fogalmának a használatával lett ismert.⁷ Merz ez utóbbival tulajdonképpen megelőzte a korát, hiszen azt vetette fel, hogy szigorúbban kellene szabályozni a Németországba irányuló migrációt, és határozottabb elvárásokat kellene megfogalmaznia az államnak a már ott élő bevándorlókkal szemben. Ez a mára széles körben elfogadott gondolat akkor merésznek számított, és a baloldali-liberális médiumok és pártok ösztűz alá vették Merzet – igaz, az akkor már CDU-pártelnök Merkel lényegében támogatta a frakcióvezetőt. Míg a *Leitkultur*-vita után 15 évvel bebizonyosodott, hogy Merznek igaza volt a probléma megnevezésével, az nem mutatott jó politikai érzékre, hogy nem sokkal később, 2002 őszén hagyta magát kiszorítani Merkel és Edmund Stoiber bajor miniszterelnök által a CDU vezetéséből: a 2002-es elvesztett szövetségi választás után nem indult újra a frakcióvezetői tisztségért, mivel belátta, hogy párton belüli pozíciói gyengébbek, mint Merkelé. Merz 2009-ig volt parlamenti képviselő, aztán 9 évre visszavonult a politikától, hogy Merkel visszavonulása után újra ringbe szálljon. Merzre sokan felfokozott és irreális várakozásokkal tekintettek⁸ – elsősorban azok, akik radikális változást és határozottabb jobbra tolódást akartak Merkel után. A polarizálób, „alfa hím”, férfi Merz ugyanakkor úgy tűnt, hogy a korszellemnek is jobban meg fog felelni, mint riválisa.

A jelöltek november folyamán keresztül-kasul utaztak Németországban, hogy párttársaikat meggyőzzék, különösen azt az 1001 funkcionáriust, akik a decemberi hamburgi kongresszuson szavazati joggal bírtak. A Hanza-városban aztán végül valódi, nyílt megmérettetésre került sor – szó sem volt zárt ajtók mögött letárgyalt alkukról, ide vagy oda „leadott” szavazatokról. A döntéshez végül két fordulóra volt szükség, amelynek a végén hajszálnyi különbséggel AKK nyert. Az 56 éves Annegret Kramp-Karrenbauer sokan „Merkel klónjának” tartják,⁹ akit a 2017-es választás után a kancellárasszony azért emelt a CDU főtitkári székébe, mert a lojális AKK-tól azt várhatta, hogy támogatni fogja politikáját és nem fogja személyes ambícióival, le nem egyeztetett akcióival keresztezni az akaratát. Merkel egyúttal pártbeli kritikussait is igyekezett ezzel a lépéssel leszerelni, akik személyi megújulást is vártak 12 év Merkel után. Mint láttuk, a hesseni vereség után pusztán AKK felépítése már nem volt elegendő a pártnak, így Merkel ezen terve nem jött be.

Könnyen lehet azonban, hogy AKK végül sokkal kevésbé lesz egy újabb Merkel, mint amennyire sokan gondolják. Azon kívül, hogy mindketten nők, CDU-tagok és pragmatikusak, kevés dolog köti össze őket. AKK¹⁰ az NSZK-ban, azon belül a legkisebb tartományban, a francia-német határon elhelyezkedő Saar-vidéken született és nőtt fel, Merkellel ellentétben nagyon fiatalon, 19 évesen belépett a pártba, és hamar aktívan el is kezdett politizálni. Megint csak Merkellel ellentétben, aki politikai pályafutása elején gyakorlatilag egyből miniszter lett, AKK végigjárta a CDU hagyományos ranglétráját: először 22 évesen Püttlingen városkában lett önkormányzati képviselő, majd városi CDU-elnök, majd a CDU ifjúsági szervezetében töltött be különböző pozíciókat. 1999-ben választották be a Saar-vidék tartományi parlamentjébe, 2000-ben pedig Németország első női tartományi belügyminisztere lett. Később szolgált oktatási és munkaügyi miniszterként is. A nagy áttörés 2011–2012-ben következett be: a CDU-s tartományi miniszterelnök lemondott, hogy alkotmánybíró lehessen, utódja AKK lett, aki nem sokkal később felrúgta a koalíciós partnerrel, a liberális FDP-vel fennálló koalíciót. AKK úgy látta, hogy az országos és tartományi szinten is magával vívódó liberális párttal nem lehet hatékonyan kormányozni. A kialakult helyzetben új választásokra volt szükség, amelyet 2012 elején a CDU 35 százalékkal, vagyis egy jó, de nem kiugró eredménnyel megnyert,¹¹ és így koalíciót tudott alakítani az SPD-vel. AKK-ra

⁷ ATAMAN Ferda: [Ein Leitkultur-Leithammel für die CDU](#) [online] 2018. 11. 03. Forrás: [spiegel.de](#) [2018. 12. 18.]

⁸ ALTENBOCKUM, Jasper von: [Mit Merz, ohne Merz](#) [online] 2018. 12. 13. Forrás: [faz.net](#) [2018. 12. 18.]

⁹ HASSEL, Tina: [„AKK” - mehr als ein Merkel-Klon](#) [online] 2018. 02. 19. Forrás: [tagesschau.de](#) [2018. 12. 18.]

¹⁰ Uo.

¹¹ [CDU ist stärkste Partei, FDP fliegt aus dem Landtag](#) [online] 2012. 03. 25. Forrás: [sueddeutsche.de](#) [2018. 12.18.]

nemcsak az FDP-n, hanem pártján belül is sokan megharagudtak titokban meghozott és a kormányzást veszélyeztető döntéséért, de az eset mutatta, hogy a katolikus, háromgyerekes anya képe mögött egészséges és határozott politikai érzék és a szükséges kíméletlenség is meglapul. AKK-t aztán az tette szövetségi szinten is ki-kezdhetetlenné, hogy a következő tartományi választáson, 2017-ben sikerült neki, ami mostanában csak nagyon kevés CDU-politikusnak: a migrációs válság ellenére jelentős mértékben, 41 százalékra tudta emelni pártja támogatottságát. Nem kérdés, hogy ez a politikai lovaggá ütés vette rá Merkelt, hogy maga mellé vegye Berlinbe. AKK tehát Merkellel (és Merz-cel ellentétben) egészen alulról kezdve járta ki a politika iskoláját, és sikerrel le is vizsgázott a 2012-es és 2017-es választások megnyerésével: a pártelnöki posztot 28 év párttagság és nyolc különböző tisztség után érte el.

AKK politikai pályafutásának eddigi gyenge pontja csupán az, hogy sikereit a legkisebb német tartományban, a mindössze egy milliós Saar-vidéken aratta. Emiatt egyrészt kérdés, hogy eredményeit a sokkal nagyobb „szövetségi Németországban” is meg tudja-e majd ismételni. Másrészt AKK mögül hiányzik egy erős tartományi CDU-csoport: ha nagy baj van, a CDU politikusok rendszerint saját tartományaik befolyásos tagjaira támaszkodhatnak, mint pretoriánus gárdára. AKK esetében ez az opció sokkal kevésbé adott: ha Merzet választották volna, mögötte az egyik legnagyobb létszámú és befolyású CDU-erőközpont, az észak-rajna-vesztfáliai frakció sorakozott volna fel.

Mit várhat Németország és Európa AKK-tól konkrét szakpolitikai kérdésekben? Egyelőre keveset, hiszen a CDU-elnök politikai döntéshozó szerepe csekély. A kormányzás elsősorban a kancellár, a kormány és a frakciók dolga. AKK egyelőre csak abban reménykedhet, hogy Merkel lehetőséget teremt arra, hogy időnként előtérbe kerüljön javaslataival. Mégis: eddigi politizálása és megnyilatkozásai alapján óvatosan lehet következtetni AKK várható irányultságára, amennyiben egyszer kancellár lesz. Nagy port kavart például, hogy ellenezte az azonos neműek házasságát:¹² ez a CDU-n belüli konzervatívoknál jó pontot jelentett AKK-nak a hamburgi választás előtt. A menekültpolitikában AKK még saar-vidéki miniszterelnökként az élen járt, amikor a német tartományok körében elsőként elrendelte, hogy a menekültstátuszért folyamodók életkorát röntgenzéssel állapítsák meg. (Sokan fiataloknak hazudták magukat, és valós életkorukat nehéz lett volna másképpen megállapítani, mint ezzel a nem túl humánus módszerrel.) AKK szintén az első között kezdte 2015 végén kitoloncolni azokat a migránsokat, akik nem kaptak menekültstátuszt,¹³ és nemrég annak a véleményének is hangot adott, hogy annak ellenére vissza kellene toloncolni a szír menekülteket és migránsokat a hazájukba, hogy bizonyos részein még zajlik a polgárháború.¹⁴ AKK a kettős állampolgárság (például német-török) megszerzését is korlátozná.¹⁵ „Mini-Merkel”¹⁶ vagy „Merkel klónja”: ezek a hangzatos elnevezések alighanem messze járnak az igazságtól, még ha pragmatikus fellépésével és száraz humorával AKK emlékeztet is a kancellárra. Ezeket a konzervatív pozíciókat ellensúlyozza, hogy AKK például támogatja a női kvóta bevezetését a parlamenti képviselők körében.¹⁷ Gazdasági kérdésekben is inkább a munkavállalók pártján áll, ami miatt a CDU-n belüli gazdasági érdekcsoportok kifejezetten Merz pártján álltak.¹⁸

A CDU Hamburg után

A demokráciának, a népakaratnak és a nyilvános vitának a sorozatos megnyilatkozása egyrészt üdvös és üdvözlendő, másrészt azonban nehéz helyzetbe hozta a CDU-t és újdonsült elnökét. A CDU ugyanis egyáltalán nem a megszokott, begyakorolt és sikeresnek bizonyuló minták szerint működött az elmúlt hónapokban: a párt DNS-

¹² REHBERG, Peter: [Kramp-Karrenbauers Albtraum](#) [online] 2018. 11. 23. Forrás: zeit.de [2018.12. 18.]

¹³ KONIETZNY, Benjamin: [Ist sie wirklich eine Merkel 2.0?](#) [online] 2018. 11. 25. Forrás: n-tv.de [2018. 12. 18.]

¹⁴ [Seehofer will nicht nach Syrien abschieben](#), [online] 2018. 11. 23. Forrás: n-tv.de [2018. 12. 18.]

¹⁵ KONIETZNY: i.m.

¹⁶ KONIETZNY: i.m.

¹⁷ KONIETZNY: i.m.

¹⁸ SCHWENN, Kerstin: [CDU-Wirtschaftsflügel tut sich schwer mit AKK](#) [online] 2018. 12. 08. Forrás: faz.net [2018. 12. 18.]

ének egyik büszke eleme, hogy az örök rivális SPD-vel szemben fegyelmezett, a vitákat zárt ajtók mögött lefolytató pártról van szó, amelynek fő feladata nem a demokratikus kultúra csúcsra járatása, hanem egyszerűen szólva kormánytöbbségek biztosítása tartományi és országos szinten, hogy a kancellár kereszténydemokrata lehessen, és minél több tartományban is a CDU kormányozhasson. Ráadásul a pártban eddig főszebály volt, hogy – megint csak az SPD-vel szemben – a kancellárnak egyidejűleg pártelnöknek is kell lennie. Csak az kormányozhatja hatékonyan az oly sokszínű, föderális Németországot, csak az kezelheti hatékonyan a koalíciós partnert és csak az tarthatja sakkban az ellenzéket, aki száz százalékgig biztos lehet a háterszágának, a 420 ezres pártnak a támogatásában, aki a párt ütőerén tartja a kezét, és képben van a helyi erőviszonyokkal Passautól Hamburgig. Így tett Adenauer és így tett Kohl is. Ez a lehetőség most Merkelnek hiányozni fog.

Mi több, a szoros választás demokratikusan kifogástalan volt, de komoly töréseket hozott a felszínre a párton belül. AKK azért is tudott Hamburgban nyerni, mert azt tartják róla, hogy nagyobb kormányzati és párton belüli tapasztalatával képes lesz egyben tartani a CDU-t és kevésbé polarizáló, mint Merz. Igaz, sokan éppen ezért szavaztak a volt frakcióvezetőre. Ha ugyanakkor AKK a kontinuitás iránti vágyként fogja fel a megválasztását, akkor éppen azt a benyomást erősíti, hogy ő valójában „Angela Merkel folytatása más eszközökkel” – hívja fel a figyelmet a CDU nagy dilemmájára a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.¹⁹ A fő kérdés azonban az, hogy hogyan fog a közeljövőben alakulni a CDU/CSU támogatottsága: lesz-e vajon „AKK-hatás”, képes lesz-e a CDU személyi megújulása a szavazókat is energizálni, vagy maradnak a 25 százalék körüli gyászos mutatók? Jövőre több fontos választásra is sor kerül, így az idő szorít: májusban EP-választások, helyhatósági választások és Brémában tartományi választás lesz, ősszel pedig három kelet-német tartományban lesznek választások. A hamburgi kongresszus utáni első eredmények mindenesetre óvatos optimizmusra adnak okot: az az öt-hat nagy közvéleménykutató nagy cég, amelyek a CDU-t ősszel rendre 24-27 százalékra mérték, december közepén egyöntetűen 4-5 százalékos emelkedést jeleztek.²⁰

Az, hogy a CDU/CSU hogyan szerepel ezeken a megmérettetéseken, nagy hatással lesz az utolsó nagy kérdésre is, vagyis arra, hogy Merkel meddig marad(hat) kancellár. A politika vaslogikája szerint AKK-nak előtérbe kell kerülnie, hiszen Merkel már „kifutó modell”. Engedi-e a CDU, hogy AKK a kancellári hivatalból eredő kormányzási bónusz nélkül fusson neki a 2021-es szövetségi választásra? Érdemes-e addig a „trónörökös” a kevésbé látványos pártelnöki pozícióban jegelni? Lesz-e türelme AKK-nak három évig a háttérben maradni? Mit várhat még a CDU Merkeltől, akiről itthon és külföldön is tudják, hogy érdekérvényesítő képessége a töredékére zuhant, mióta bejelentette kivonulását a politikából? Kezelhető lesz-e a CDU nyugtalansága, ha a 2019-es és 2020-as tartományi választások esetleg nem a tervek szerint zajlanak le? A magunk részéről meg lennénk lepve, ha mához egy évre is Angela Merkelnek hívnák a német kancellárt.

¹⁹ ALTENBOCKUM: i.m.

²⁰ [Sonntagsfrage Bundestagswahl](#) [online] Forrás: wahlrecht.de [2018. 12. 18.]

Stratégiai Védelmi Kutatóközpont NÉZŐPONTOK 2018/4.

Az „SVKK Nézőpontok” 2010 óta a Kutatóközpont külső munkatársainak tematikus szakpolitikai elemzéseit, értékeléseit közreadó, illetve a Központ munkatársainak szubjektívebb szakmai véleményét közlő időszakos kiadvány.

Az NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont független szakpolitikai kutatóintézet, a kiadványaiban megjelenő elemzések, állásponatok, vélemények nem feltétlenül tükrözik a szerkesztőség vagy a kiadó véleményét. Az elemzésben foglalt információk, adatok, megállapítások tájékoztatás céljából készültek.

Kiadó: Nemzeti Közzolgálati Egyetem

Szerkesztés és tördelés:
Csiki Varga Tamás, Tálás Péter

A kiadó elérhetősége:

1581 Budapest, Pf. 15.

Tel: 00 36 1 432-90-92

E-mail: svkk@uni-nke.hu

© Hettyey András, 2018

© Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2018